МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство Просвещения Республики Башкортостан

Муниципальное казенное учреждение управление образования МР Ишимбайский район Республика Башкортостан

МБОУ СОШ с.Верхнеиткулово МР Ишимбайский район РБ

РАССМОТРЕНО	СОГЛАСОВАНО	УТВЕРЖДЕНО
Руководитель ШМО учителей русского языка, литературы, иностранного языка, истории и обществознания,башкирского языка и литературы Исламгулова З.А. Протокол 3 от «28» августа 2025 г.	Заместитель директора по УВР Абдрахманова Н.А Протокол 3 от «28» августа 2025 г.	И.О директора Абдрахманова Н.А. Приказ № 18 от «29» августа 2025 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
КУРСА ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

«Удивительный мир родной литературы»

для обучающихся 8 и 9 классов

Верхнеиткулово, 2025 год

АҢЛАТМАЛЫ ЯҘЫУ

Уҡытыу туған (башҡорт) телдә алып барылған төп дөйөм белем биреү ойошмаларының 5-9-сы кластары өсөн «Туған (башҡорт) әҙәбиәте» предметы буйынса белем биреү өлгө эш программаһы (артабан – Программа) уҡыу предметының һәр йыл буйынса йөкмәткеһен, уҡыусыларҙы Туған (башҡорт) әҙәбиәте уҡыу предметы саралары менән уҡытыу, тәрбиәләү һәм үҫтереү буйынса төп методик стратегияларҙы билдәләй».

Программаның норматив хоҡуҡи базаһы:

-Рәсәй Федерацияһы Конституцияһы;

-«Рәсәй Федерацияһында мәғариф тураһында» 2012 йылдың 29 декабрендәге № 273-ФЗ Федераль закон (үҙгәрештәр һәм өҫтәмәләр менән);

-«Рәсәй Федерацияһы халыҡтары телдәре тураһында» 1991 йылдың 25 октябрендәге № 1807-1 Россия Федерацияһы законы закон (үҙгәрештәр һәм өҫтәмәләр менән);

-Төп дөйөм белем биреүҙең федераль дәүләт белем биреү стандарты (Рәсәй Федерацияһы Мәғариф министрлығының 2021 йылдың 31 майындағы № 287 бойороғо менән раҫланған);

-Төп дөйөм белем биреүҙең төп өлгө программаһы (дөйөм белем биреү буйынса федераль уҡытыу-методик берләшмәһе ҡарары менән хупланды, 2022 йылдың 18 мартындағы № 1/22 протокол);

-Тәрбиә биреүҙең өлгө программаһы (дөйөм белем биреү буйынса федераль уҡытыу-методик берләшмәһе ҡарары менән хупланды, 2022 йылдың 23 июнендәге №1/22 протокол).

Программа Башҡортостан Республикаһы һәм Рәсәй Федерацияһының башҡа төбәктәрендә башланғыс дөйөм белем биреү программаларын туған (башҡорт) телдә уҡытыуҙы ғәмәлгә ашырыусы дөйөм белем биреү ойошмалары өсөн эшләнгән һәм предмет өлкәһе уҡытыу туған телдә алып барылған «Туған тел һәм әҙәбиәт» менән эшләүсе уҡытусыларға методик ярҙам күрһәтеүгә йүнәлтелгән.

Дәреслектәр һәм эш программаларын төҙөүсе авторҙар уҡыу материалының күләмен һәм йөкмәткеһен киңәйтергә, уҡыусыларҙы үҫтерүгә һәм тәрбиәләүгә ярҙам итеүсе эш төрҙәрен тәҡдим итергә хоҡуҡлы.

Программа төп дөйөм белеү биреү федераль дәүләт стандарттары һөҙөмтәләре талаптарына ярашлы төҙөлдө (артабан – ФДББС). Унда шулай уҡ дөйөм белем биреүҙең универсаль уҡыу эшмәкәрлеген үҫтереү һәм формалаштырыу программаһының төп идеялары һәм ҡағиҙәләре, башланғыс дөйөм белем биреү өсөн өлгөлө белем биреү программалары менән күсәгилешлек иҫәпкә алына.

Программа нигеҙендә кешенең рухи тормошон, уның әҫәрҙә сағылдырылған эске донъяһын, ә уҡыусының үҙ донъяһы – төп ҡиммәт булараҡ ҡарарға мөмкинлек биреүсе гуманитар педагогика идеялары һәм гуманитар педагогик принциплар ята. Был концепцияла әҙәбиәт дәресе кешенең һығылмалыҡ, вариативлыҡ, диалог ҡора белеүенә хас булған гуманитар фекерләү стиленә һәләтен стимуллаштырыу һәм үҫтереү, ә дөйөм әҙәби белем биреү – уҡыусыларҙы мәҙәниәт ҡаҙаныштарына йәлеп итеү, уларҙы ижади эшмәкәрлеккә индереү өсөн шарттар тыуҙырыу сараһы булараҡ ҡарала.

Программа эш программаларын төҙөү өсөн йүнәлеш булып тора: ул уҡыу курсының инвариант (мәжбүри) өлөшөн билдәләй, унан ситтә белем биреүҙең йөкмәткеһенең вариатив өлөшөн тәшкил итеүсе авторлыҡ һайлау мөмкинлеге ҡала. Эш программалары һәм дәреслектәрҙең авторҙары уҡыу материалын структуралаштырыуға, уны өйрәнеүҙең эҙмә-эҙлеклелеген билдәләүгә, йөкмәткене киңәйтеүгә, шулай уҡ белем, оҫталык һәм эшмәкәрлек алымдарын формалаштырыу, уҡыусыларҙы үҫтереү, тәрбиәләү һәм социаллләштереү юлдарын билдәләүгә үҙ ҡараштарын тәҡдим итә алалар.

Программала башланғыс дөйөм белем биреү программаларында тәҡдим ителгән барлыҡ төп эшмәкәрлек төрҙәрен үҫтереү ҡаралған. Әмма Программаның йөктәмкеһе, беренсенән, урта белем биреү системаһының предмет йөкмәткеһенә, икенсенән, уҡыусыларҙың психологик һәм йәш үҙенсәлекләренә бәйле.

Программа башҡорт телен белеүсе уҡыусылар өсөн эшләнгән.

Программаның йөкмәткеһе системалы-эшмәкәрлек алымына ярашлы төҙөлгән һәм төп дөйөм белем биреү программаһының «Туған тел һәм туған әҙәбиәт» предметы өлкәһе өлөшөнә ФДББС (федераль дәүләт белем биреү стандарттары) ҡуйған талаптар һөҙөмтәләренә ирешеүгә йүнәлдерелгән.

Туған (башҡорт) әҙәбиәте предметына дөйөм характеристика

Образлы һүҙ сәнғәте булараҡ әҙәбиәт – тормошто танып белеүҙең үҙенсәлекле алымы, донъяның фәнни картинаһынан үҙенең эмоциональ йоғонтһоноң юғары дәрәжәһе, метафориклығы, күп мәғәнәле булыуы, тамамланмағанлығы, ҡабул итеүсенең актив ижадын күҙ алдында тотоуы кеүек мөһим айырмаларға эйә сәнғәт моделе.

Әҙәбиәт Рәсәй мәктәптәрендә төп гуманитар уҡыу фәне булараҡ, һәр яҡтан үҫешкән, гармоник шәхесте формалаштырыуға, гражданин һәм патриотты тәрбиәләүгә булышлыҡ итә. Мәҙәниәттең гуманистик ҡиммәтттәренә мөрәжәғәт итеү һәм ижади һәләтлеген үҫтереү – эмоциональ бай һәм интеллектуаль үҫешкән, үҙенә конструктив һәм шул уҡ ваҡытта тирә-йүндәге донъяға тәнҡит күҙлегенәнән ҡарарға өйрәнгән шәхес тәрбиәләүҙең кәрәкле шарты.

Әҙәбиәт дәрестәрендә уҡыусының һүҙ сәнғәте әҫәрҙәре менән танышыуы – ул ысын художество ҡиммәтәре менән генә танышыу факты түгел, а аралашыу (коммуникация), яҙыусылар менән диалог тәжрибәһе лә. Илебеҙ халыҡтарының һүҙ сәнғәте әҫәрҙәре менән танышыу уҡыусыларҙың аңында художестволы мәҙәниәттең байлығы һәм күп төрлөлөгө, күп милләтле Рәсәйҙең рухи һәм әхлаҡ потенциалы тураһында ҡараштарын киңәйтә.

Һүҙҙәр, тел билдәләре менән әҙәби әҫәрҙә һүрәтләнгән тормоштоң художестволы картинаһы тойғолар (эмоция) нигеҙендә генә түгел, ә интеллектуаль аңлап ҡабул ителә (рациональ). Әҙәбиәтте юҡҡа ғына фәлсәфә, психология менән сағыштырмайҙар, уны «художестволы тикшеренеү», «кешене өйрәнеү фәне», «тормош дәреслеге» тип атайҙар.

Уҡыу предметының йөкмәткеһе дәрестән тыш эшмәкәрлектә лә (конференция, байрам сараһы, квест һ.б.) тормошҡа ашырылырға мөмкин.

«Туған (башҡорт) әҙәбиәте» уҡыу предметын өйрәнеүҙең маҡсаты һәм бурыстары

«Туған (башҡорт) әҙәбиәте» предметын өйрәнеүҙең **маҡсаты** – башҡорттарҙың мәҙәни-тел өлкәһен аңлаған, рухи яҡтан үҫешкән шәхес тәрбиәләү, уҡыусыны үҙ халҡының әҙәби мираҫына йәлеп итеү, уның сәнғәт текстарын ҡабул итеүгә, аңлауа һәм объектив баһаларға булған һәләтен үҫтереү, база коммуникатив күнекмәләрен камиллаштырыу.

«Туған (башҡорт) әҙәбиәте» предметын өйрәнеүҙең **бурыстары**:

-башҡорт халҡының төп мәҙәни ҡиммәттәренең береһе һәм тормышто танып белеүҙең ысулы булараҡ художестволы әҙәбиәткә мөнәсәбәт формалаштырыу;

-ҡабул итә белеүҙе үҫтереү, анализлау, тәнҡитле баһалау һәм уҡығанды интерпретациялау, әҙәби әҫәрҙә сағылдырылған художестволы тормош картинаһын эмоциональ һәм интеллектуаль кимәлдә аңлау;

-этаплап, эҙмә-эҙлекле аңлап уҡыу, уҡығанды аңлатыу, анализлау һәм тексты интерпретациялай белеү һәләтен формалаштырыу;

-һүҙлек запасын байытыу, уҡыусыларҙа тел һәм яҙма һөйләү нормалары, һөйләм этикеты ҡағиҙәләре нигеҙендә туған телде белеү культураһын уның функциональ мөмкинлекләренең бар тулылығында үҫтереү;

-әҫәрҙәрҙең төр һәм жанр, сюжет-композицион һәм тел үҙенсәлектәрен, һүрәтләү урынын, ваҡытын һәм ысулдарын билдәләү;

-нәфис текста яҙылғандың мәғәнәһенә төшөнөүҙең яҡынса алгоритмдарын үҙләштереү, уҡылғанға ҡарата үҙ баһаларын һәм фекерҙәрен күрһәтеү;

-үҙ позицияңды белдереү мәҙәниәтен, үҙ фекереңде дәлилләү һәм уны төрлө жанрҙарҙың телдән һәм яҙма әйтелешендә формалаштырыу һәләтен тәрбиәләү, ижади, аналитик һәм интерпретациялау характерындағы асыҡ телмәр төҙөү;

-«сит» позицияны аңлау культураһын тәрбиәләү, башҡа кешеләр ҡиммәттәренә, башҡа дәүерҙәр һәм халыҡтар мәҙәниәтенә хөрмәт менән ҡарау;

-үҙ-үҙеңде камиллаштырыу өсөн әҙәбиәт уҡыуҙың һәм өйрәнеүҙең мөһимлеген аңлау, ял ваҡытында уҡыу өсөн әҫәрҙәрҙе аңлы рәүештә һайлауға ынтылыш формалаштырыу;

-шәхестең уңышлы социализацияһы һәм үҙ-үҙен тормошҡа ашырыу өсөн кәрәк булған укыусыларҙың интеллектуаль ижади һәләттәрен үҫтереү;

-мөһим дөйөм белем биреү күнекмәләрен һәм универсаль уҡыу эшмәкәрлеген үҙләштереү (эшмәкәрлек маҡсаттарын формалаштырыу, уны планлаштырырыу, библиографик эҙләнеүҙе тормошҡа ашырыу, кәрәкле мәғлүмәтте төрлө сығанаҡтарҙан шул иҫәптән Интернеттан һ.б. табыу һәм эшкәртеү).

«Туған (башҡорт) әҙәбиәте» уҡыу предметын өйрәнеүҙең өлгөлө эш программаһының төп йөкмәтеке линиялары

Программала тәҡдим ителгән блоктарҙы ошондай логик һәм традицион хронологик тәртиптә урнаштырырға мөмкин:

Блок 1. Халыҡ ижады.

Блок 2. XI – XVIII быуаттар башҡорт әҙәбиәте.

Блок 3. XIX – XX быуаттар башы башҡорт әҙәбиәте.

Блок 4. Башҡорт совет әҙәбиәте.

Блок 5. Хәҙерге башҡорт әҙәбиәте.

Блок 6. Рус әҙәбиәте.

Блок 7. Әҙәбиәт теорияһы һәм тарихы буйынса мәғлүмәт.

Программала (йөкмәткелә һәм тематик планлаштырыуҙа) әлеге блокларҙы теүәл логик эҙмә-эҙлектә өйрәнеү мөмкин түгел. Халыҡ ижадын һәм башҡорт әҙәбиәтенең башланғыс осорон үҙләштереү өсөн ҡатмарлы тарихи дәүерҙе ҡабул итә һәм анализлай белеү кәрәк, быға урта звено уҡыусылары әҙер түгел. Быны башҡорт теле яҙмаһының бер нисә тапҡыр график нигеҙен үҙгәртеүе лә ҡатмарлаштыра, шуның менән бәйле фольклор һәм сәнғәт әҫәрҙәре текстарында ғәрәп, фарсы теленән үҙләштерелгән һүҙҙәр күпләп өҫтөнлөк итә. Был проблеманы хәл итеү башҡорт лексикологияһын өйрәнеү менән генә сикләнмәй, башҡорттарҙың көнсығыш халыҡтары менән тарихи-мәҙәни бәйләнештәре хаҡында укыусыларҙың билдәле күҙаллауҙарға эйә булыуы мөһим.

2–5-се блоктарҙа нәфис әҙәбиәт исемлеге һәм уларҙың төп проблематикаһын һәм художестволы үҙенсәлеген яҡтыртыусы ҡыҫҡа аннотациялар бирелә. Әҫәрҙәрҙе өйрәнер алдынан яҙыусының тормош юлы һәм ижадына ҡыҫкаса күҙәтеү яһала. Әҙәбиәт теорияһы һәм тарихы буйынса материалдар программаның һәр блогында тәҡдим ителә.

Рәсәй халыҡлары әҙәбиәте үҙ аллы уҡыу өсөн тәҡдим ителә, предметты өйрәнеү өсөн сәғәттәр һаны арттырылған осраҡта Рәсәй халыҡтары әҙәбиәтен дәрестән тыш эшмәкәрлеккә бүленгән ваҡыт сиктәрендә өйрәнергә мөмкин.

Үҙ аллы уҡыу һәм ятлау өсөн тәҡдим ителгән әҫәрҙәр исемлеге программаға ҡушымта (1-се ҡушымта) менән бирелгән.

«Туған (башҡорт) әҙәбиәте» предметының уҡыу планындағы урыны

ФДББС-ҡа ярашлы «Туған әҙәбиәт» предметы «Туған тел һәм туған әҙәбиәт» предметы өлкәһенә инә һәм өйрәнеү өсөн мәжбүри булып тора.

Предмет өлкәһе уҡытыу туған (башҡорт) телдә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмаларында «Туған (башҡорт) әҙәбиәте» предметын өйрәнеүгә 5-9-сы кластарҙа аҙнаһына икешәр сәғәт бирелгән

«Туған (башҡорт) әҙәбиәте» предметын интенсив һәм тәрәнерәк өйрәнеү өсөн белем биреү учреждениеһы уҡыу предметын өйрәнеү өсөн бирелгән сәғәттәрҙең һанын белем биреү мөнәсәбәттәрендә ҡатнашыусылар формалаштыра торған уҡыу планының бер өлөшө иҫәбенә үҙ аллы рәүештә арттырырға хоҡуҡлы.

«ТУҒАН (БАШҠОРТ) ӘҘӘБИӘТЕ» ПРЕДМЕТЫНЫҢ ЙӨКМӘТКЕҺЕ

8-се класс

Башҡорт совет әҙәбиәте. Хәҙерге башҡорт әҙәбиәте

Ғәлимов Сәләм (1911-1939). Тормошо һәм ижады. «Шоңҡар» поэмаһы. Тема, поэманың идея йөкмәткеһе. Яңы кешенең ҡайтанан тыуыу темаһы. Төп геройҙар (Әхмәт, Гөлнур, яҙыусы, архитектор, капитан, Миңйән). Композицияның үҙенсәлеге һәм байлығы, тел үҙенсәлектәре, образлылыҡ.

Баязит Бикбай (1909-1968). Тормошо һәм ижады. «Ер» поэмаһы, «Ҡаһым түрә» драмаһы.

«Ер» поэмаһы – халыҡтарҙың азатлыҡ өсөн күп быуатлыҡ көрәше. Халыҡ һәм ер образын һүрәтләү. Лирик герой образы. Поэманың художество үҙенсәлектәре.

«Ҡаһым түрә» драмаһы. Башҡорттарҙың 1812 йылғы Ватан һуғышында ҡатнашыуы. Драманың идея йөкмәткеһе. Рус һәм башҡорт халыҡтары араһында дуҫлыҡ. Халыҡ образы. Драманың төп конфликты. Композицион үҙенсәлектәр. Фольклор жанрҙары һәм элементтары функциялары.

Зәйнәб Биишева. Тормошо һәм ижады. «Һөнәрсе менән Өйрәнсек» хикәйәһе. Хикәйәнең төп геройҙары. Оҫта һәм өйрәнсек, бер ауылда үҫкән һәм йәшәгән ике күрше. Һөнәрсе һәм Өйрәнсеккә характеристика бирергә. Алдаҡтың асылыуы. Яҡшылыҡтың яуызлыҡты еңеүе.

Мостай Кәрим. Тормошо һәм ижады. Лирика. «Үлмәҫбай» поэмаһы. Поэманың яҙылыу тарихы. Һуғышта яу һәм кеше һүрәтләнеше. Поэмалағы халыҡ геройы. Автор-хикәйәләүсе образы. Поэмалағы шиғри үҙенсәлектәр, поэманың интонация төрлөлөгө. Башҡорт халыҡ ижады менән бәйләнеше. Юмор.

Бөйөк Ватан һуғышы йылдарында М.Кәрим ижады.

Рәми Ғарипов. Шағирҙың биографияһы. «Урал йөрәге», «Аманат» шиғырҙары. «Уйҙарым» ҡобайыры. Туған тел матурлығын данлау, туған телгә ҡарата ихтирам тәрбиәләү. Тыуған ергә, тәбиғәткә һөйөү.

Рауил Бикбаев, «Башҡортостан бында башлана», «Йүкәләрҙән һығылып бал тама» шиғырҙары. Тыуған ергә һөйөү, уның именлеге, тәбиғәтте һаҡлау, халыҡ яҙмышы өсөн борсолоу, кешеләр араһында дуҫлыҡ, тормошҡа аңлы мөнәсәбәт проблемалары.

Роберт Паль (1938). «Уралым» шиғыры. Уралдың матурлығын данлау. Кеше һәм тәбиғәт. Пейзажының үҙенсәлеге. Лирик геройҙың патриотик тойғолары.

Талха Ғиниәтуллин (1925-1919). «Мәтрүшкә еçе», «Әсә һәм бала» хикәйәләре. Әçәрҙәрҙә эске донъя сафлығын, ябай кешеләрҙең күңел күркәмлеген һүрәтләү. Һуғыш, ауыл кешеләренең ауыр тормошо, уларҙың үҙ-ара мөнәсәбәттәре темаһы.

Хәҙерге башҡорт әҙәбиәте

Назар Нәжми. «Аҡ шишмә», «Һинең ниндәй улыңмын мин» шиғырҙары. Башҡортостан образы һәм уның иçтәлекле урындарын тасуирлау. Тыуған еребеҙ, тыуған ҡалаһыбыҙ һәм тыуған ауылыбыҙ образы. Тыуған ергә һөйөү тойғоһон һүрәтләү. Лирик герой образы.

Әмир Әминев. «Ҡытайгород» повесы. Ер мәсьәләһе. Менталитет, әхлаҡ, шәхес азатлығы-азатһыҙлығы, халыҡтың мәғлүмәтлелеге, ассимиляциялар, милли үҙенсәлекте, телде һәм мәҙәниәтте юғалтыу, Ватанды сит ил кешеләренә һатыу тураһында уйланыуҙар. Сатира. Антитеза алымы. Әçәр сюжетын төҙөү үҙенсәлектәре.

Ринат Камал (1954). Авторҙың биографияһы һәм ижады тураһында төп мәғлүмәт. «Таня-Таңһылыу» романы. Әçәрҙең идея йөкмәткеһе. Төп тема. Туған телгә һөйөү, милләткә ихтирам тәрбиәләү. Әçәрҙең жанр төҙөлөшө үҙенсәлектәре. Романдың төп образдары. Көнһылыу, Фәнисә, Петрикҡа характеристика. Әçәр геройының яҙмышы аша тотош халыҡтың яҙмышын сағылдырыу.

9-сы класс

Халыҡтың ауыҙ-тел ижады

Инеш. Нәфис әҙәбиәт – сәнғәт төрө

Нәфис әҙәбиәт – сәнғәт төрө. Художестволы әҙәбиәттең үҙенсәлеге. Сәнғәт төрҙәре менән сағыштырыу. Нәфис әҙәбиәттең күп планлылығы. Ике төп яғы: 1) уйлап сығарылған булыуы, «һүҙҙән тыш» ысынбарлыҡ образдары; 2) ғәмәлдә телмәр конструкциялары, һүҙ структуралары.

Башҡорт халыҡ ижады. Ҡарһүҙҙәр. Йола поэзияһы

Башҡорттарҙың ғаилә-көнкүреш йола мәҙәниәте – халыҡтың тарихи-генетик, рухи, иҡтисади-хоҡуҡи, идеологик тормошоноң мөһим бер өлөшө. Йола мәҙәниәтенең ғаилә-көнкүреш һәм тәбиғәт миҙгеле (календарь) йолаларына бүленеүе.

Эпос

«Урал батыр» эпосы». Шиғри үҙенсәлектәре һәм ритмикаһы. Тарихилығы, мифологик нигеҙе. Әхлаҡ проблемалары. Яҡшылыҡ менән яуызлыҡтың көрәше. Урал менән Шүлгәндең ике туғандың сағыштырма характеристикаһы. Баһадир образы тураһында халыҡ төшөнсәһе. Әкиәт деталдәренең роле. Илһөйәрлек һәм гуманистик мәғәнә.

Эпостың мифологик нигеҙе. Халыҡ бәхете өсөн тәбиғәттең стихиялы көстәренә ҡаршы көрәш идеяһы. Кешенең үлемһеҙлеге һәм тәбиғәт темаһы. Халыҡ философияһы. Самрау батша һәм халыҡ йәмғиәт идеалдары булған. Фантастика һәм реализм элементтары. Урал батыр образы халыҡ идеалы булараҡ. «Урал батыр» эпосының донъя мәҙәниәтендә тотҡан урыны.

Әҙәбиәт теорияһы: эпос.

«Иҙеүкәй менән Мораҙым» эпосы». Башҡорт халҡының татар-монгол иҙеүенән азат итеү өсөн көрәшен сағылдырыу. Төп герой Иҙеүкәй образы, унда халыҡтың ғәҙел хаким тураһындағы хыялы кәүҙәләнеше. Эпостың шиғри үҙенсәлектәре. Батырлыҡты һәм фиҙаҡәрлекте данлау. Тыуған ерҙе азат итеү өсөн көрәш. Эпостың композицияһы. Тел һәм стиль.

Йырау һәм сәсәндәр ижады

Ауыҙ-тел әҙәбиәте – профессиональ һүҙ оҫталарының ижады. Уларҙың шиғри формала барлыҡҡа килеүе. Тәүге билдәләмәләрҙең барлыҡҡа килеүе – һынсы, баҡсы, йырау. Эпостарҙа, ҡобайырҙарҙа, йырау һәм сәсәндәр йырҙарында көнүҙәк темалар.

Ауыҙ-тел әҙәбиәтендә төп темалар: алыш, көрәш. Был теманың өс йүнәлеше: батырҙарҙы, ҡаһарманлыҡты, хәрби башлыҡтарҙы данлау; дошмандарға мөрәжәғәт итеү – уларҙы фашлау һәм көләү; халыҡҡа мөрәжәғәт итеү. Тыуған ерҙәрҙе баҫҡынсыларҙан һаҡлау.

XIV–XVI быуаттағы йыраучар ижады. Башҡорттар, ҡаҙаҡтар, ҡарағалпаҡтар һәм Нуғай халҡы өсөн Һабрау, Асан Ҡайғы, Ҡазтуған, Шалғыйыҙ йырауҙар ижады уртаҡ ҡаҙаныш булып иҫәпләнә. Төп проблемалар һәм идеялар.

Ҡаҙтуған, Һабрау, Асан Ҡайғы. Шалғыйыҙ. Тормошо һәм ижады.

Башҡорт әҙәбиәтенең Россия осоро. Сәсәндәр дәүере. Сәсән – башҡорт ауыҙ-тел һүҙе оҫтаһы. Профессиональ сәсәндәр-импровизаторҙар: Ерәнсә, Ҡобағош, Аҡмырҙа, Ҡарас, Байыҡ Айҙар, Мәхмүт, Буранбай, Ишмөхәмәт Мырҙаҡаев, Ғәбит Арғынбаев, Мөхәмәтша Буранғолов.

Ауыҙ-тел әҙәбиәте авторҙарының әҫәрҙәрҙе яҙма рәүештә бәйән итеүгә күсеүе, импровизаторлыҡ сифаттарының юғалыуы, булған ҡоролоштоң идеологияһына буйһоноуы.

Салауат Юлаев. Биография. С. Юлаевтың Крәҫтиәндәр һуғышындағы (1773 – 1775) роле һәм ҡатнашыуы. Поэтик ижады. «Яу», «Уҡ», «Зөләйха», «Тыуған илем», «Уралым», «Егеткә», «Тирмәмдә», «Йырҙарҙан», «Салауат телмәре» шиғырҙары. Мөхәббәт һәм пейзаж лирикаһы. Героик лирика. Телдән һөйләп яҙылған импровизациялар: «Юлһыҙ ерҙән юлдар ярып...», «Йүрүҙән, һин беҙҙең тыуған

йылғаһы...», «Сәстәреңдең толом сулпылары...», «Ағиҙелкәй аға ҡая аралап...», «Һауаларҙа осҡан, ай, яғылбай...» һ.б.

Идея һәм йөкмәтке. Документаль-публицистик хаттар (хаттар, бойороҡтар һ.б.).

Әҙәбиәт теорияһы: тарихи шәхес һәм әҙәби герой, прототип, тарихи ваҡиға һәм художестволы әҫәр.

XI – XVIII быуат башҡорт әҙәбиәте

Ҡол Ғәли. «Йософ вә Зөләйха» («Ҡиссаи Йософ»тан өҙөк). «Ҡиссаи Йософ» поэмаһының үҙенсәлектәре. Сюжеттың төҙөлөшө.

Юрматы ырыуының шәжәрәһе. Үҫәргән ырыуы шәжәрәһе. XVI–XVIII быуаттарҙағы башҡорт эпик функциональ әҙәбиәтендә шәжәрәнең урыны. Юрматы, Үҫәргән, Ҡарағай-Ҡыпсаҡ, Ҡара-Табын, Әйле, Бөрйән, Тамъян, Әйле ырыуы шәжәрәләре.

Документаль факттар. XVIII быуат уртаһында рус-башҡорт мөнәсәбәттәре үҫеше картинаһы.

Батыршаның хаты. Батыршаның хатында XVIII быуат урталарында рус-башҡорт мөнәсәбәттәре үҫешен сағылдырған факттар тупланған.

XVIII быуат әҙәбиәте. Әҙәби йүнәлештәр

Башҡорт әҙәбиәтендә ауыҙ-тел әҙәбиәтенең барлыҡҡа килеүе.

Йырау һәм сәсәндәрҙең ижады үҫеше. Дастандарҙың идея-тематик йөкмәткеһе. Шиғриәттең аноним ҡулъяҙмаһы.

Т. Ялсығол әл-Башҡорди (1767–1838). Биографияһы. Сәйәхәттәр. Мәҙәни һәм әҙәби эшмәкәрлеге. Башҡорт һәм төрки-монгол ырыуҙарының, болғар хандарының шәжәрәләрен һүрәтләгән «Тәуарихи Болгарийа» китабы.

Ғәбдрәхим Усман (1754-1834). Ғәбдрәхим Усмандың (Утыҙ-Имәни) шиғриәте. Көнсығыш әҙәбиәте жанрҙарының өҫтөнлөгө: ғәзәл, хикмәт, мәрсиә, бәйет. Шағирҙың лингвистика, философия һәм теология буйынса фәнни хеҙмәттәре.

«Ғәүариф эз-заман» («Замана уҡымышлылары»), «Әбъйәти төрки фи-фазиләти ғилем» («Ғилемдең өҫтөнлөгө тураһында төркисә бәйеттәр»), «Тәнзиһел әфкәр фи нәсихәтел-әхйәр» («Фекерҙе пакландырыр изге өгөттәр») исемле шиғырҙар шәлкеме.

XIX быуат – XX быуат башы башҡорт әҙәбиәте

XIX быуаттың тәүге яртыһында әҙәбиәт. Яңы реалистик әҙәбиәт элементтары. Суфыйсылыҡ шиғриәте традициялары. XIX быуаттың икенсе яртыһында әҙәбиәт (1861 й. реформанан һуң). XIX быуаттың тәүге яртыһында Башҡортостанда һәм Рәсәйҙә ижтимағи тормош. Башҡорт йәмәғәтселегендә мәҙәни-әҙәби хәрәкәт. Башҡорт шиғриәтендә дини-мистик йүнәлештәр һәм уның вәкилдәре. Мәғрифәтселек идеяһының үҫеше. Мәғрифәтселек торошо һәм уның әҙәби процеҫҡа йоғонтоһо. Мәғрифәтселек әҙәбиәте

вәкилдәре М. Аҡмулла, М. Өмөтбаев. Рус әҙәбиәтенең башҡорт мәҙәни-әҙәби тормошон йәнләндереүҙәге роле. А. Пушкин, Л. Толстой, А. Чехов кеүек рус авторҙары ижадында башҡорттарҙың тормош-көнкүреше.

XIX быуаттың икенсе яртыһында мәҙәниәт. Башҡорт һәм рус мәҙәниәте, әҙәбиәте бәйләнеше. XIX быуаттың икенсе яртыһында башҡорт әҙәбиәтенең үҫеш тенденцияһы.

Әҙәби әҫәрҙәрҙә халыҡсан сюжеттар: **«Ҡуҙыйкүрпәс менән Маянһылыу», «Алдар менән Зөһрә», «Бәхтиәрнәмә», «Буҙйегет».**

Т.С. Беляевтың «Куз-Курпяч, башҡорт телендә бер ҡурайсы тарафынан яҙылған һәм 1809 йылғы Рифей тауҙары үҙәндәрендә Рәсәй теленә тәржемә ителгән башҡорт повесы» версияһы. XIX быуат башындағы башҡорт әҙәбиәте ҡомарҡтыһы. Сюжеттың ҡаҙаҡ, алтай халыҡтары эпостары менән бәйләнеше.

Конфликт. Романтик һәм реалистик тенденциялар.

Ғәли Соҡорой (1826-1889). Биографияһы. Шағирҙың шәжәрәһе. Шиғри яҙмалары. «Тәуарихи Болғарийа» ҡулъяҙмаһы. Шиғырҙары.

Мифтахетдин Аҡмулла (1731-1895). Биографияһы. «Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!», «Дуҫлыҡ», «Нәфсе», «Аттың ниһен маҡтайһың?», «Урыным – зиндан» шиғырҙары.

Халыҡты мәғрифәтселеккә саҡырыу. Уның шиғриәтенең төп идеяһы һәм йөкмәткеһе. Халыҡ педагогикаһының сағылышы, социаль мотивтар. Шағирҙың сатираһы. Уның шиғырҙарының идея-эстетик йөкмәткеһе. Башҡорт әҙәбиәтендә Мифтахетдин Аҡмулланың ижадының тотҡан урыны.

Мөхәмәтсәлим Өмөтбаев (1841-1907). Авторҙың биографияһы һәм ижтимағи эшмәкәрлеге. «Йомран иле», «Ҡайыш илә Йүкә», «Үткән заманда башҡорт ҡыҙҙарының элек оҙатылыуы» шиғырҙары. Шиғырҙары тематикаһы. Шиғри оҫталығы. «Ҡайыш илә Йүкә» шиғырындағы этнографик традициялар сағылышы. Образдарҙың аллегорик әһәмиәте. М. Өмөтбаев – публицист һәм тәржемәсе.

Ризаитдин Фәхретдин (1859-1936). Мәғрифәтсе-педагог, тарихсы, тел һәм әҙәбиәт белгесе. «Сәлимә» повесы. Сәлимә һәм шәкерттәр образдары. Әҫәрҙең теле һәм стиле. Мәғрифәтселек идеяһының сағылышы. «Әсмә» повесы. Повесть сюжеты. Образдар системаһы. Төп идеяһы. Башҡорт әҙәбиәтендә Р. Фәхретдин ижадының әһәмиәте.

Сафуан Яҡшығолов (1871-1931). Тормошо һәм ижады. «Дим буйында яҙғы таң», «Башҡорт хәлдәре», «Дим буйы» шиғырҙар йыйынтығы. Шағирҙың башҡорттарҙың хәле тураһында уйланыуҙары, ер, мәҙәниәт мәсьәләләре. Шағирҙың мәғрифәтселек ҡараштары. Хитап жанры традициялары.

Әҙәбиәт теорияһы: хитап.

Фәткелҡадир Сөләймәнов (1889-1976). Биографияһы. Башҡорт хәрәкәтендә ҡатнашыуы. Ижадында башҡорттар темаһы сағылышы. «Башҡорт моңо» шиғыры. Туған халҡыбыҙҙың ауыр яҙмышы тураһында уйланыуҙары. «Башҡорт йәйләүендә» хикәйәһе.

XX быуат башындағы башҡорттарҙың тарихы һәм тормошо хаҡында хикәйәләр: «Ил өсөн», «Ҡасҡын», «Үләт». Фольклор мотивтары. Романтик элементтар.

«Тимербай ҡурайсы» хикәйәһе. Тимербайҙың фажиғәле яҙмышы. Пессимистик кәйефтәрҙең сәбәбе. «Салауат батыр» драмаһы. Азатлыҡ идеяһы. Салауат Юлаев хаҡында тәүге әҙәби әҫәр, уның башҡорт әҙәбиәтендәге әһәмиәте.

XX быуат башы башҡорт әҙәбиәте. Башҡорт совет әҙәбиәте

Мәжит Ғафури. «Себер тимер юлы йәки Милләттең хәле», «1906 йылдан 1907 йылға васыят», «1907 йылдың яуабы», «Бөтһөн һуғыш», Икмәк», «Ант», «Аждаһа», «Бир ҡулыңды» шиғырҙарында һәм «Шағирҙың алтын приискаһында», «Фәҡирлектә үткән тереклек» повестарында мәғрифәтселек идеялары. Ҡалалағы һәм ауылдағы фәҡир тормошто реаль һүрәтләү. «Ярлылар, йәки Өйҙәш ҡатын» хикәйәһе. Социаль тигеҙһеҙлекте, буржуаз йәмғиәттең әхлаҡи йөҙөн асыу.

Проза әҫәрҙәре: «Ҡара йөҙҙәр», «Тормош баҫҡыстары». Уҙған тормошто идеологик көрәш позицияһынан һүрәтләү. «Шағирҙың алтын приискыларында» повесы. Әҫәрҙең автобиографик характеры. Эшселәрҙең ауыр тормошоноң сағылыш табыуы. Образдар системаһы. Зиннәт, Мәжит, Фәйзулла, Шакир, Лотфулла кеүек шәкерттәрҙең белемгә ынтылышы. Приискылары хужалары Закир һәм Шакир Рәмиевтарҙың тупаҫлығы. Композицион үҙенсәлек, повесть сюжеты, контртраст алымының уңышлы ҡулланылышы. Телдең байлығы һәм автор стиле саралары.

Шәйехзада Бабич. «Халҡым өсөн!», «Кем өсөн», «Бер минут», «Көрәшеп үткәр ғүмереңде», «Көтәм», «Йәшәһен эшселәр!», «Ҡурайҡайға», «Башҡортостан», «Салауат батыр», «Көтмәҫтән», «Яҙғы йыр», «Башҡорт халҡына көйлө хитап», «Беҙ» шиғырҙары. Бабич – романтик. «Бер минут», «Әйҙә, милләт!», «Көрәшеп үткәр ғүмереңде» шиғырҙарының төп идеяһы. Бабич – сатирик. «Ҡандала» балладаһы. «Ғазазил» поэмаһы, «Китабеннас» эпиграммаһы. Идея йөкмәткеһе һәм художество формаһы. Бабич – шиғыр оҫтаһы. Шиғриәттең үҙенсәлектәре: халыҡсанлыҡ, ябайлыҡ, шиғыр төҙөлөшөнөң еңеллеге. Ш. Бабичтың башҡорт әҙәбиәтендәге урыны.

Әҙәбиәт теорияһы һәм тарихы буйынса мәғлүмәттәр

Әҙәбиәт һүҙ сәнғәте образы буларaҡ. Әҙәбиәт һәм мифология. Әҙәбиәт һәм фольклор.

Художестволы образ. Персонаж. Әҙәби герой. Героик характер.

Төп һәм икенсе пландағы персонаждар. Лирик герой. Ваҡыт һәм арауыҡ образдары, тәбиғәт образдары, предмет образдары. Әҙәбиәттә «мәңгелек» образдар. Художестволы уйҙырма. Дөрөҫлөккә оҡшашлыҡ һәм фантастика.

Сюжет һәм композиция. Конфликт. Эске конфликт. Эпизод. Пейзаж. Портрет. Диалог һәм монолог. Эске монолог. Герой көндәлектәре, хаттары һәм төштәре. Лирик сигенеүҙәр. Эпилог. Лирик сюжет.

Авторлыҡ позицияһы. Әҫәрҙең атамаһы. Эпиграф. «Һөйләүсе» фамилиялар. Әҫәрҙең финалы.

Тематика һәм проблематика. Әҫәрҙең идея-эмоциональ йөкмәткеһе. Бейеклек һәм түбәнлек, матурлыҡ һәм килбәтһеҙлек, әҙәбиәттә фажиғә һәм мәрәкә. Юмор. Сатира.

Художестволы телмәр. Шиғриәт һәм проза. Тасуирлау саралары (эпитет, метафора, кәүҙәләндереү, сағыштырыу, гипербола, антитеза, аллегория). Символ. Гротеск. Художестволы деталь. Шиғыр төҙөлөшө системалары. Ритм, рифма. Строфа. Әҙәби төрҙәр һәм жанрҙар. Эпос. Лирика. Драма. Эпик жанрҙар (хикәйә, әкиәт, повесть, роман, шиғри роман). Лирик жанрҙар (ода, элегия, мөрәжәғәт, шиғри проза). Лиро-эпик жанрҙар (мәҫәл, баллада, поэма). Драма жанрҙары (драма, трагедия, комедия).

«ТУҒАН (БАШҠОРТ) ӘҘӘБИӘТЕ» ПРЕДМЕТЫ ПРОГРАММАҺЫН ҮЗЛӘШТЕРЕҮҘӘН ҺУҢ ПЛАНЛАШТЫРЫЛҒАН ҺӨҘӨМТӘЛӘР

Дөйөм белем биреүсе мәктәптә «Туған (башҡорт) әҙәбиәте» дәресен өйрәнеү уҡыусыларҙың шәхси, метапредмет һәм предмет һөҙөмтәләренә өлгәшеүенә йүнәлтелгән.

Шәхси һөҙөмтәләр

«Туған (башҡорт) әҙәбиәте» дәресен өйрәнеү һөҙөмтәһендә 5-9-сы кластарҙа уҡыусыларҙа түбәндәге шәхси һөҙөмтәләр формалаша:

граждандар тәрбиәләү:

-граждандың бурыстарын башҡарыуға һәм уның хоҡуҡтарын бойомға ашырыуға әҙерлек, башҡа кешеләрҙең хоҡуҡтарын, азатлыҡтарын һәм законлы мәнфәғәттәрен ихтирам итеү;

-ғаилә, белем биреү ойошмалары, урындағы берләшмә, тыуған яҡ, ил тормошонда, шул иҫәптән туған телдә яҙылған әҙәби әҫәрҙәрҙә сағылыш тапҡан хәлдәр менән сағыштырыуҙа әүҙем ҡатнашыу; экстремизмдың, дискриминацияның төрлө формаларын ҡабул итмәү;

-төрлө социаль институттарҙың кеше тормошондағы ролен аңлау; граждандың төп хоҡуҡтары, азатлыҡтары һәм бурыстары, полимәҙәни һәм күп конфессиялы йәмғиәттә шәхес-ара мөнәсәбәттәрҙең социаль нормалары һәм ҡағиҙәләре тураһында мәғлүмәтле булыу; шул иҫәптән туған телдә яҙылған әҙәби әҫәрҙәрҙәр миҫалдары нигеҙендә лә формалаштырыу;

-төрлө берлектәге эшмәкәрлеккә әҙерлек, үҙ-ара аңлашыуға һәм ярҙамға ынтылыу; мәктәп үҙидараһында әүҙем ҡатнашыу;

-гуманитар эшмәкәрлектә ҡатнашыуға әҙерлек (ярҙамға мохтаж кешеләргә булышлыҡ итеү; ирекмәнлек);

илһөйәрлек тәрбиәһе биреү:

-полимәҙәни һәм күп конфессиялы йәмғиәттә Рәсәйҙең граждандыҡ берлеген, Рәсәй Федерацияһы халыҡтарының башҡа туған телдәре рәтендә туған телдең ролен аңлау;

-«Туған (башҡорт) әҙәбиәте» уҡыу предметы контексында туған телде, Рәсәй Федерацияһының тарихын һәм мәҙәниәтен, тыуған төйәгеңдең, Рәсәй халыҡтарының мәҙәниәтен өйрәнеүгә ҡыҙыҡһыныу белдереү;

-туған телгә, Тыуған ил – Рәсәй ҡаҙаныштарына, фәнгә, сәнғәткә, хәрби батырлыҡтарға һәм халыҡтың хеҙмәт ҡаҙаныштарына, шул иҫәптән нәфис әҫәрҙәрҙә сағылыш тапҡандарға яҡшы мөнәсәбәт;

-Рәсәй символдарына, дәүләт байрамдарына, тарихи һәм тәбиғи мираҫҡа һәм һәйкәлдәргә, тыуған илдә йәшәгән төрлө халыҡтарҙың йолаларына ихтирам;

рухи-әхлаҡи тәрбиә биреү:

-әхлаҡи һайлау шарттарында әхлаҡи ҡиммәттәргә һәм нормаларға иҫәп тотоу;

-ҡылыҡ эҙемтәләрен аңлауҙы иҫәпкә алып, үҙеңдең тәртибеңде, телмәреңде, шулай уҡ башҡа кешеләрҙең тәртибен һәм ҡылыҡтарын әхлаҡи һәм хоҡуҡи нормалар ҡарашынан баһаларға әҙер булыу;

-асоциаль эштәрҙе әүҙем ҡабул итмәү;

-шәхси һәм йәмғәт киңлеге шарттарында шәхестең азатлығы һәм яуаплылығы;

эстетик тәрбиә биреү:

-төрлө сәнғәт төрҙәренә, үҙеңдең һәм башҡа халыҡтарҙың йолаларын һәм ижадына ҡарата һиҙгерлек;

-сәнғәттең эмоциональ йоғонтоһон аңлау; аралашыу һәм үҙ-үҙеңде сағылдырыу сараһы булараҡ художество мәҙәниәтенең мөһимлеген аңлау;

-аралашыу һәм үҙ-үҙеңде сағылдырыу сараһы булараҡ туған телдең мөһимлеген аңлау;

-илебеҙ һәм донъя сәнғәтенең ҡиммәттәрен, этник мәҙәни йолаларҙың һәм халыҡ ижадының ролен аңлау;

-төрлө сәнғәт төрҙәрендә үҙ-үҙеңде күрһәтеүгә ынтылыу;

физик тәрбиә биреү, һаулыҡ һәм эмоциональ именлек мәҙәниәтен булдырыу:

-тормош һәм уҡыу тәжрибәһенә таянып йәшәү ҡиммәттәрен аңлау;

-һаулыҡҡа яуаплы ҡараш һәм сәләмәт йәшәү рәүешенә урынлаштырыу (сәләмәт туҡланыу, гигиена ҡағиҙәләрен үтәү, тигеҙ шөғөлләнеү һәм ял режимы, даими физик әүҙемлек);

-физик һәм психик һаулыҡ өсөн зарарлы ғәҙәттәрҙең (алкоголь, наркотиктар ҡулланыу, тәмәке тартыу) эҙемтәләрен аңлау һәм ҡабул итмәү;

-хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәү, шул иҫәптән мәктәптәрҙә телгә белем биреү процесында интернет-мөхиттә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен үтәү;

-стресс хәленә һәм үҙгәреүсән социаль, мәғлүмәти һәм тәбиғәт шарттарына яраҡлашыу һәләте, шул иҫәптән үҙ тәжрибәңде аңлап, артабан маҡсаттар ҡуйыу;

-үҙеңде һәм башҡаларҙы ғәйепләмәйенсә ҡабул итә белеү;

-башҡаларҙың эмоциональ торошон һәм хис-тойғоларҙы аңлай белеү, үҙ хәлеңде сағылдырыу өсөн, шул иҫәптән туған телдә яҙылған әҙәби әҫәрҙәрҙән миҫалдарға таянып, тел сараларын ҡуллана белеү;

-рефлексия күнекмәләренең формалашыуы, хаталаныуға үҙ хоҡуғыңды һәм башҡа кешенең шундай уҡ хоҡуғын таныу;

хеҙмәт тәрбиәһе биреү:

-технологик һәм социаль йүнәлештәге практик бурыстарҙы (ғаилә, мәктәп, ҡала, край сиктәрендә) хәл итеүҙә әүҙем ҡатнашыуға, быңдай эшмәкәрлекте башлап ебәреү, планлаштырыу һәм уҙаллы үтәү һәләтенә эйә булыу;

-төрлө һөнәрҙәрҙе һәм хеҙмәтте ғәмәлдә өйрәнеүгә ҡыҙыҡһыныу, шул иҫәптән өйрәнелгән предмет буйынса белемде ҡулланыу һәм филологтарҙың, журналистарҙың, яҙыусыларҙың эшмәкәрлеге менән танышыу; хеҙмәткә һәм хеҙмәт эшмәкәрлеге һөҙөмтәләренә ихтирам;

-шәхси һәм йәмәғәт мәнфәғәттәрен, ихтыяждарын иҫәпкә алып, белем биреүҙең индивидуаль траекторияһын төҙөү һәм тормош пландарын аңлы рәүештә һайлау;

-киләсәккә пландарың хаҡында һөйләй белеү;

экологик тәрбиә биреү:

-тирә-яҡ мөхит өлкәһендәге мәсьәләләрҙе хәл итеү, эштәрҙе планлаштырыу һәм уларҙың тирә-яҡ мөхит өсөн эҙемтәләрен баһалау өсөн социаль һәм тәбиғи фәндәр өлкәһендәге белемде ҡулланыуға йүнәлеш алыу;

-экология мәсьәләләренә үҙ ҡарашыңды аныҡ, аңлайышлы белдерә белеү;

-экологик мәҙәниәт кимәлен арттырыу, экологик проблемаларҙың глобаль характерын һәм уларҙы хәл итеү юлдарын аңлау;

-тирә-яҡ мөхиткә зыян килтергән, шул иҫәптән экологик проблемаларҙы күтәргән әҙәби әҫәрҙәр менән танышҡанда барлыҡҡа килгән ғәмәлдәрҙе әүҙем ҡабул итмәү;

-тирә-яҡ мөхиткә зыян килтергән ғәмәлдәрҙе әүҙем ҡабул итмәү;

-тәбиғи, технологик һәм социаль мөхиттең үҙ-ара бәйләнеше шарттарында граждан һәм ҡулланыусы булараҡ үҙенең ролен аңлау;

-экология йүнәлешендәге практик эшмәкәрлектә ҡатнашыуға әҙерлек;

ғилми танып белеү ҡиммәттәре:

-кешенең, тәбиғәттең һәм йәмғиәттең төп үҫеш закондарының, кешенең тәбиғи һәм социаль мөхит менән үҙ-ара бәйләнештәре; тел үҫеше законлыҡтары тураһында заманса фәнни күҙаллауҙар системаһы эшмәкәрлегендә йүнәлеш алыу;

-донъяны танып белеү сараһы булараҡ тел һәм уҡыу мәҙәниәтен, китап уҡыу оҫталығын өйрәнеү;

-мәктәптә тел буйынса белем биреү үҙенсәлеген иҫәпкә алып тикшеренеү эшмәкәрлегенең төп оҫталығын үҙләштереү;

-тәжрибәне, күҙәтеүҙәрҙе, ҡылыҡтарҙы аңларға өйрәтеү һәм шәхси һәм коллектив именлеккә өлгәшеү юлдарын камиллаштырыуға ынтылыу;

уҡыусыны социаль һәм тәбиғи мөхиттең үҙгәреүсән шарттарына яраҡлаштырыуҙы тәьмин иткән шәхси һөҙөмтәләр:

-уҡыусыларҙың төркөмдәрҙә һәм берекмәләрҙә, шул иҫәптән профессиональ эшмәкәрлек буйынса, шулай уҡ башҡа мәҙәни мөхит кешеләре менән социаль үҙ-ара эш итеү сиктәрендәге төркөмдәрҙә, ғаиләлә, социаль тәжрибәне, төп социаль ролдәрҙе, йәмғәт тәртибе нормаларын һәм ҡағиҙәләрен, социаль йәшәү формаларын үҙләштереүе;

-уҡыусыларҙың билдәһеҙлек шарттарында үҙ-ара эш итеүгә һәләте, башҡаларҙың тәжрибәһенә һәм белеменә асыҡлыҡ;

-билдәһеҙлек шарттарында эшләргә, компетентлыҡ кимәлен практик эшмәкәрлек аша күтәрергә һәләтлелек, шул иҫәптән башҡа кешеләрҙән өйрәнә, уртаҡ эшмәкәрлектән яңы белем, башҡалар тәжрибәһенән оҫталыҡ туплау һәм компетенция ала белеү;

-образдарҙы асыҡлау һәм бәйләү күнекмәләре, яңы белемдәр булдырыу, шул иҫәптән быға тиклем билдәһеҙ булған төшөнсәләр, объекттар һәм күренештәр тураһында гипотезалар төҙөү, идеялар формалаштырыу һәләте, үҙ белемеңдең һәм компетенцияңдың етмәүен аңлау, үҙеңдең үҫешеңде планлаштырыу һәләте;

-тотороҡло үҫеш концепцияһы өлкәһендә төп төшөнсәләр, терминдар һәм күҙаллауҙар менән эш итә белеү; тәбиғәттең, йәмғиәттең һәм иҡтисадтың үҙ-ара бәйләнешен анализлау һәм асыҡлау, тирә-яҡ мөхиткә йоғонтоһон, саҡырыуҙарға, глобаль эҙемтәләргә өлгәшеү һәм уларҙы еңеп сығыуҙы иҫәпкә алып үҙ эшмәкәрлегеңде баһалау;

-стресс ситуацияһын аңлау һәләте, тормош, телмәр һәм уҡыу тәжрибәһенә таянып, булған үҙгәрештәрҙе һәм уларҙың эҙемтәләрен баһалау; стресс хәлен ҡаршы тороуҙы талап итеүсе саҡырыу булараҡ ҡабул итеү;

-стрес хәлен баһалау, ҡабул ителгән ҡарарҙарға һәм эштәргә төҙәтмәләр индереү; хәүеф-хәтәрҙе һәм эҙемтәләрҙе билдәләү һәм баһалау, тәжрибә формалаштырыу, килеп тыуған хәлдә ыңғай күренеш таба белеү; уңыш гарантиялары булмағанда ла эшләргә әҙер булыу.

Метапредмет һөҙөмтәләре

8-9-сы кластарҙа «Туған (башҡорт) әҙәбиәте» дәресен өйрәнеү һөҙөмтәһендә бала түбәндәге универсаль **танып белеү** эшмәкәрлегенә эйә була:

төп логик эшмәкәрлек:

-тикшерелгән факттарҙа, мәғлүмәттәрҙә һәм күҙәтеүҙәрҙә законлылыҡтарҙы һәм ҡаршылыҡтарҙы асыҡлау;

-законлылыҡтарҙы һәм ҡаршылыҡтарҙы асыҡлау өсөн критерийҙар тәҡдим итеү;

-ҡуйылған уҡыу бурысын хәл итеү өсөн кәрәкле мәғлүмәттең дефицитын асыҡлау;

-әҙәби процестарҙы тикшергәндә сәбәп-эҙемтә бәйләнештәрен асыҡлау; дедуктив һәм индуктив, оҡшашлыҡ буйынса һығымталарҙы файҙаланып, йомғаҡ яһау, үҙ-ара бәйләнештәр тураһында фараздар төҙөү;

-төрлө типтағы текстар, төрлө тел берәмектәре менән эшләгәндә варианттарҙы сағыштырып, оптималь вариантты билдәләп уҡыу бурысын хәл итеү ысулын үҙаллы һайлау;

төп тикшеренеү эшмәкәрлеге:

-тел белемен биреүҙә тикшеренеү ҡоралы булараҡ һорауҙарҙы файҙаланыу;

-хәлдең реаль һәм күңелгә ятышлы торошо араһындағы тап килмәүҙе теркәгән мәсьәләләрҙе билдәләү, эҙләнеүҙе һәм мәғлүмәттәрҙе үҙаллы билдәләү;

-үҙеңдең фекерҙең һәм башҡаларҙың фекерҙәренең дөрөҫлөгө тураһында фараздар әҙерләү, позицияңды, фекереңде дәлилләү;

- ш алгоритмын төҙөү һәм уны уҡыу бурыстарын хәл итеү өсөн файҙаланыу;

-тикшеренеү (эксперимент) барышында алынған мәғлүмәттең файҙаланылыуын һәм дөрөҫлөгөн баһалау;

-үткәрелгән күҙәтеү, тикшереү һөҙөмтәләре буйынса һығымталарҙы үҙаллы төҙөү;

-алынған һығымталарҙың һәм һығымталарҙың дөрөҫлөгөн баһалау ҡоралдарына эйә булыу;

-процестарҙың, ваҡиғаларҙың артабанғы үҫешен һәм уларҙың оҡшаш йәки оҡшаш хәлдәрҙәге эҙемтәләрен күҙалларға, шулай уҡ уларҙың яңы шарттарҙа һәм контекстарҙа үҫешеүе тураһында күҙаллауҙар яһау;

мәғлүмәт менән эшләү:

- әҡдим ителгән уҡыу бурысын һәм бирелгән критерийҙарҙы иҫәпкә алып, мәғлүмәт эҙләгәндә һәм һайлап алғанда төрлө алымдарҙы, ҡоралдарҙы һәм һорауҙарҙы ҡулланыу;

-текст, таблица, схемаларҙа күрһәтелгән мәғлүмәтте һайлап алыу, анализлау, интерпретациялау, дөйөмләштереү һәм системалаштырыу;

-тексты баһалау, унда булған мәғлүмәтте дөрөҫ ҡулланыу һәм үҙләштереү йәһәтенән уҡыу мәсьәләләрен хәл итеү маҡсатында төрлө аудирование һәм уҡыу төрҙәрен файҙаланыу;

-ҡуйылған маҡсаттарҙы иҫәпкә алып, бер йәки бер нисә сығанаҡтан мәғлүмәт алыу, дөйөмләштереү һәм системалаштырыу өсөн мәғәнәле уҡыуҙы ҡулланыу;

-төрлө мәғлүмәт сығанаҡтарында оҡшаш аргументтар (бер үк идеяны раҫлаған йәки кире ҡаҡҡан, версияны) табыу;

-мәғлүмәтте биреүҙең оптималь формаһын (текст, презентация, таблица, схема) үҙаллы һайларға һәм, коммуникатив йүнәлештән сығып, сиселгән мәсьәләләрҙе ҡатмарлы булмаған схема, диаграмма, башҡа графика һәм уларҙың комбинациялары менән иллюстрациялау;

-мәғлүмәттең ышаныслылығын уҡытыусы тәҡдим иткән йәки үҙаллы формалаштырылған критерийҙар буйынса баһалау;

-мәғлүмәтте хәтерҙә ҡалдырыу һәм системалаштырыу.

5-9-сы кластарҙа «Туған (башҡорт) әҙәбиәте» дәресен өйрәнеү һөҙөмтәһендә бала түбәндәге **коммуникатив** универсаль уҡыу эшмәкәрлегенә эйә була:

аралашыу:

-фекерҙәр ҡабул итергә һәм уларҙы формалаштырырға, аралашыу шарттарына һәм маҡсаттарына ярашлы хис-тойғоларҙы белдереү; диалогтарҙа һәм дискуссияларҙа, телдән монологик телмәрҙә үҙеңде (үҙеңдең фекереңде) белдереү;

-вербаль булмаған аралашыу сараларын асыҡлау, социаль билдәләрҙең әһәмиәтен аңлау;

-бәхәсле хәлдәрҙең тәүшарттарын белеү һәм асыҡлау, конфликттарҙы йомшартыу, һөйләшеүҙәр алып барыу;

-башҡаларҙың ниәттәрен аңлау, әңгәмәсегә ихтирамлы ҡарау һәм дөрөҫ формала ҡаршы төшөү;

-диалог/фекер алышыу барышында тикшерелгән тема буйынса һорауҙар биреү һәм мәсьәләләрҙе хәл итеүгә йүнәлтелгән идеяларҙы әйтеү һәм аралашыу теләген һаҡлау;

-үҙ фекерҙәреңде башҡа диалогта ҡатнашыусыларҙың фекерҙәре менән сағыштырыу, позицияларҙың айырмаһын һәм оҡшашлығын асыҡлау;

-үткәрелгән анализ, тикшереү, проект һөҙөмтәләрен асыҡ күрһәтеү;

-презентация маҡсатын һәм аудиторияның үҙенсәлектәрен иҫәпкә алып, сығыш форматын үҙаллы һайлау һәм уға ярашлы, иллюстрация материалын файҙаланып, телдән һәм яҙма текстар төҙөү;

берҙәм эшмәкәрлек:

-анығ проблеманы хәл иткәндә команда һәм шәхси эштең өҫтөнлөгөн аңлау һәм файҙаланыу, ҡуйылған бурысты хәл иткәндә төркөмләп үҙ-ара эш итеү формаларын ҡулланыу кәрәклеген нигеҙләү;

-уртаҡ эшмәкәрлектең маҡсатын ҡабул итеү, уға ирешеү буйынса эште коллектив планлаштырыу һәм башҡарыу: ролдәрҙе бүлеү, һөйләшеп килешеү, уртаҡ эш барышын һәм һөҙөмтәһен тикшереү;

-бер нисә кешенең фекерен дөйөмләштерә белеү, етәкселек итергә, йөкләмәләр үтәргә, бойороҡ бирергә әҙер булыу;

-уртаҡ эште ойошторооуҙы планлаштырырға, үҙ ролеңде билдәләргә (үҙ-ара эш итеүҙә ҡатнашыусыларҙың өҫтөнлөктәрен һәм мөмкинлектәрен иҫәпкә алып), команда

ағзалары араһында бурыстарҙы бүлеү, эштең төркөм формаларында ҡатнашыу (фекер алышыуҙар, «мейе штурмлау» һәм башҡалар);

-эштәге үҙ өлөшөңдө башҡарыу, үҙ йүнәлешең буйынса сифатлы һөҙөмтәгә өлгәшеү һәм команданың башҡа ағзаларының эшмәкәрлеге менән эш итеүҙе көйләү;

-дөйөм продуктҡа үҙ өлөшөңдө индереү сифатын үҙ-ара эш итеүҙә ҡатнашыусылар билдәләгән критерийҙар буйынса баһалау;

-һөҙөмтәләрҙе тәүге бурыс һәм һәр команда ағзаһының һөҙөмтәләргә ирешеүгә индергән өлөшө менән сағыштырыу, яуаплылыҡ өлкәһен бүлешеү һәм төркөм алдында отчет бирергә әҙер булыуҙы күрһәтеү.

5-9-сы кластарҙа «Туған (башҡорт) әҙәбиәте» дәресен өйрәнеү һөҙөмтәһендә уҡыусы түбәндәге **регулятив (көйләүсе)** универсаль уҡыу эшмәкәрлегенә эйә була:

үҙ-үҙен ойоштороу:

-хәл итеү өсөн уҡыуҙағы һәм тормоштағы проблемаларҙы асыҡлау;

-ҡарарҙар ҡабул итеүҙең төрлө юлдарын эҙләү (шәхси, төркөмдә ҡарар ҡабул итеү, төркөм менән ҡарар ҡабул итеү);

-бурысты (йәки уның бер өлөшөн) хәл итеү алгоритмын үҙаллы төҙөү, булған ресурстарҙы һәм үҙ мөмкинлектәреңде иҫәпкә алып, уҡыу бурысын хәл итеү ысулын һайлау, тәҡдим ителгән ҡарарҙар варианттарын нигеҙләү;

-үҙаллы эш планын төҙөү, уны тормошҡа ашырыу барышында кәрәкле төҙәтмәләр индереү;

- һайлау һәм ҡарар өсөн яуаплылыҡ алыу;

үҙконтроль:

-үҙ-үҙеңде контролдә тотоуҙың (шул иҫәптән телмәрҙе контролдә тотоуҙың), үҙмотивацияның һәм рефлексияның төрлө ысулдарына эйә булыу;

-уҡыу ситуацияһына дөрөҫ баһа биреү һәм уны үҙгәртеү планын тәҡдим итеү;

-уҡыу бурысын хәл иткәндә килеп тыуыу ихтималлығы булған ауырлыҡтарҙы алдан күрә белеү һәм ҡарарҙы үҙгәреүсән шарттарға яраҡлаштырыу;

-эшмәкәрлек һөҙөмтәһенә ирешеү (эшләмәү) сәбәптәрен аңлатыу;

-аралашыу уңышһыҙлыҡтарының сәбәптәрен аңлау һәм уларҙы иҫкәртә белеү, алған телмәр тәжрибәһенә баһа биреү һәм аралашыу маҡсаттарын һәм шарттарын иҫәпкә алып үҙеңдең телмәреңде төҙәтеү;

-маҡсат һөҙөмтәһенең һәм аралашыу шарттарының тап килеүен баһалау;

эмоциональ интеллект:

-үҙеңдең һәм башҡаларҙың хис-тойғолары менән идара итеү һәләтен үҫтереү;

-хис-тойғолар сәбәптәрен асыҡлау һәм анализлау;

-телмәр хәлен анализлап, икенсе кешенең ниәттәрен һәм теләктәрен аңлау;

-хис-тойғоларҙы белдереү ысулын көйләү;

үзеңде һәм башкаларҙы кабул итеү:

-башҡа кешегә һәм уның фекеренә аңлы мөнәсәбәт;

-үҙеңдең һәм сит кешенең хаталаныуға хоҡуғын таныу;

-үҙеңде һәм башҡаларҙы ғәйепләмәйенсә ҡабул итеү;

-асыҡлыҡ күрһәтеү;

-эргә-тирәләге бар нәмәне контролдә тотоу мөмкин түгеллеген аңлау.

Предмет һөҙөмтәләре

5-9-сы кластарҙа «Туған (башҡорт) әҙәбиәте» фәнен өйрәнеүҙең төп предмет һөҙөмтәләре:

-формаль һәм рәсми булмаған шәхес-ара һәм мәҙәниәт-ара аралашыу шарттарында тирә-йүндәгеләр менән үз-ара һөҙөмтәле эш итеүҙе тәьмин иткән телмәр эшмәкәрлеге төрҙәрен (тыңлау, уҡыу, һөйләшеү һәм хат) камиллаштырыу;

-белем биреү һәм үҙеңде белеү процесында шәхестең интеллектуаль һәм ижади һәләттәрен үҫтереүҙә туған әҙәбиәттең ролен аңлау;

- художестволы текстар миҫалында туған телдең коммуникатив-эстетик мөмкинлектәренә төшөнөү;

-художестволы тексты, шул иҫәптән күп аспектлы анализлауҙың төрлө төрҙәрен башҡарыу оҫталыҡтарын булдырыу;

-әүҙем һәм потенциаль һүҙлек запасын байытыу, туған телдә фекерҙәрҙе һәм хис-тойғоларҙы ирекле белдереү өсөн аралашыу ситуацияһына һәм стиленә ярашлы телмәрҙә ҡулланылған грамматик саралар күләмен киңәйтеү;

-туған тел лексикаһының һәм фразеологияһының төп стилистик ресурстарын, әҙәби әҫәрҙәрҙе уҡығанда телмәр этикеты нормаларын үҙләштереү; телдән һәм яҙма фекер белдереү тәжрибәһен туплау; үҙ телмәреңде камиллаштырыуға ынтылыу;

-дөйөм кешелек ҡиммәте булараҡ тел мәҙәниәте өсөн яуаплылыҡ булдырыу.

Кластар буйынса предмет һөҙөмтәләре

8-се класс

Уҡыусы түбәндәгеләрҙе өйрәнә:

-башҡорт сәсәндәр ижадының үҙенсәлектәрен, уның фольклор һәм яҙма әҙәбиәт менән бәйләнешен аңларға;

-башҡорт яҙыусыларының әҫәрҙәрендә асылған төп проблемаларҙы, уларҙа һүрәтләнгән ваҡиғаларҙың яҙылыу дәүере һәм хәҙерге заман менән бәйләнешен аңларға; өйрәнелгән әҫәрҙәрҙең әхлаҡи-эстетик ҡиммәтен асыҡларға;

-романдың художество үҙенсәлектәрен, телдең һәм жанр стиленең үҙенсәлеген белергә;

-әҫәр геройҙарына мөнәсәбәтте дәлилләргә, геройҙарҙың ҡылыҡтарын аңлатырға, уларҙың үҙҙәрен тотошон, кисерештәрен, портреттарын, телмәрен сағыштырырға һәм баһаларға, автор баһаһын табырға;

-әҙәби әҫәрҙе анализларға: уның ҡайһы әҙәби төргә һәм жанрға ҡарағанлығын билдәләргә, әҙәби әҫәрҙең темаһын, идеяһын һәм пафосын аңларға һәм формалаштырырға, геройҙарға характеристика бирергә (шул иҫәптән бер йәки бер нисә әҫәр геройҙарын сағыштырыу нигеҙендә), сюжет һәм композиция элементтарын, телдең һынлы сәнғәт сараларын, әҫәрҙең идея-художество йөкмәткеһен асыуҙа уларҙың ролен билдәләргә;

-төрлө әҙәбиәт ғилеме мәғлүмәте сығанаҡтары менән эшләргә һәм уны эшкәртеүҙең төп алымдарын һәм презентациялауҙы белергә;

-текстарҙа антитеза алымын табырға;

-үҙ аллы уҡыу-тикшеренеү эшмәкәрлеген алып барырға һәм уның һөҙөмтәләрен төрлө формаларҙа (тикшеренеү эше, реферат, проект) яҙырға;

-бер жанрға ҡараған әҫәрҙәрҙә яҙыусыларҙың яҡын темаларҙы асыуында уртаҡлыҡты һәм айырмалыҡты күрергә;

-яҙыусы ижад иткән картиналарҙы (пейзаж, портрет, интерьер) тасуирларға;

-текстың һылтанмалы (цитатный) планын төҙөргә;

-һүҙҙең нәфис текстағы күп мәғәнәлелеген аңларға, яҙыусының портрет һүрәтләмәләрендә һәм персонаждарҙың телмәрендә ҡулланған сағыштырыуҙарҙың, эпитеттар һәм метафорҙарҙың функциональ ролен билдәләү нигеҙендә ваҡиғаларға ҡарата авторҙың мөнәсәбәтен асыҡларға.

9-сы класс

Уҡыусы түбәндәгеләрҙе өйрәнә:

-туған әҙәбиәтте милли, дөйөм Рәсәй һәм донъя мәҙәниәте күренеше, башҡорт халҡының рухи-әхлаҡи ҡиммәттәрен һәм традицияларын һаҡлау һәм тапшырыу сараһы булараҡ аңларға;

-шәхси үҫеш һәм үҙ-үҙеңде камиллаштырыу өсөн туған телдә уҡыуҙың әһәмиәтен аңларға;

-туған әҙәбиәттең тарихи-әҙәби процесс булараҡ үҫеш законлыҡтарын рус һәм илебеҙҙәге башҡа халыҡтарҙың әҙәбиәттәре менән диалектик бәйләнештә аңларға;

-йола поэзияһының үҙенсәлектәрен белергә;

-төрлө жанрҙағы текстарҙың йөкмәткеһен һәм үҙенсәлеген аңлы рәүештә ҡабул итергә һәм баһаларға, уларҙы тикшереүҙә ҡатнашырға; геройҙарҙың ҡылыҡтарына дәлилле әхлаҡи баһа бирергә;

-шиғырҙа кәйефтең (интонацияның) үҙгәреүен күҙәтергә;

-персонаждарҙың эш-ғәмәлдәрендә сәбәп-эҙемтә бәйләнештәрен билдәләргә, иң әһәмиәтле художестволы деталдәрҙе, сюжет һәм композиция элементтарын, әҫәрҙең проблематикаһын һәм идея ниәтен, художество сараларын һәм уларҙың функцияларын билдәләргә;

-әҫәр геройҙарына мөнәсәбәтте дәлилләргә, геройҙарҙың үҙ-үҙен тотоу мотивтарын аңлатырға, уларҙың ҡылыҡтарын, кисерештәрен, портреттарын, телмәрен сағыштырырға һәм баһаларға;

-*прототип* төшөнсәһен белергә;

-хитап жанрының үҙенсәлектәрен айырып күрһәтергә;

-авторҙың геройҙарҙы, ваҡиғаларҙы баһалау формаларын, әҫәрҙең адресаты булараҡ «уҡыусы» менән үҙ-ара мөнәсәбәт характерын асыҡларға;

-художестволы әҫәр, рәссамдарҙың картиналарының репродукциялары, һүрәттәр, шулай уҡ шәхси тәжрибә нигеҙендә текст яҙырға, художество-ижади һәләттәрҙе үҫтерергә;

-тезислы план, конспект төҙөү, доклад әҙерләргә, аннотациялар, инша, эссе яҙырға, уҡыған әҫәргә, әҙәби-ижади эшкә баһа бирергә, алдан иғлан ителгән йәки үҙаллы һайланған әҙәби йәки публицистик темаға проекттар әҙерләргә;

-ҡыҙыҡһындырған әҙәбиәтте үҙ аллы һайларға, фекер алышыуҙа ҡатнашыу, аңлау һәм өҫтәмә мәғлүмәт алыу өсөн белешмә сығанаҡтарҙы файҙаланырға;

-әҫәрҙәрҙе объектив ҡабул итеү һәм баһалау маҡсатында бер йәки төрлө авторҙың өйрәнелгән һәм үҙ аллы уҡылған художестволы тексын, персонаждар образын, әҙәби күренештәрҙе һәм факттарҙы, сюжеттарҙы, темаларҙы һәм проблемаларҙы, жанрҙарҙы, стилдәрҙе, алымдарҙы, эпизодтарҙы, деталдәрҙе сағыштырырға;

-башҡорт әҙәбиәте әҫәрҙәрен Рәсәйҙең башҡа халыҡтары әҫәрҙәре менән сағыштырырға, уларҙың оҡшашлығын һәм милли үҙенсәлеген асыҡларға, уларҙы объектив баһаларға;

-әҫәрҙәрҙе анализлау процесында тормош һәм уҡыу тәжрибәһенә нигеҙләнгән үҙеңдең нигеҙле ҡарашыңды белдерергә;

-туған әҙәбиәт буйынса үҙ аллы уҡытыу-тикшеренеү һәм проект-тикшеренеү эшмәкәрлеген бойомға ашырырға, уның һөҙөмтәләрен дөрөҫ юлларға.

8-се класс

№	Темалар	Сәғәт һаны
1	Ғ.Сәләм. «Шоңҡар» поэмаһы.	1
2	Б.Бикбай. «Ҡаһым түрә» драмаһының тел-стиль үҙенсәлектәре	1
3	З.Биишева “Һөнәрсе менән Өйрәнсек” хикәйәте	1
4	**М.Кәрим** “Ҡайын япрағы тураһында”	1
5	М.Кәрим “Айһылыуҙың күҙ йәштәре”, “Ҡоролтайға ҡотлау”	1
6	Кластан тыш уҡыу. М.Кәрим. «Оҙон-оҙаҡ бала саҡ»	1
7	Р.Ғарипов. «Аманат» поэмаһы.	1
8	Р.Ғарипов. «Уйҙарым» ҡобайыры	1
9	**Р.Паль** “Уралым”	1
10	**Т.Ғиниәтуллин**. «Мәтрүшкә еҫе» хикәйәһе	1
11	**Т.Ғиниәтуллин**. «Мәтрүшкә еҫе» хикәйәһе	1
12	**Х.Назар** «Аҡҡа табыныу», «Дауа».	1
13	**Р.Камал**. «Таня-Таңһылыу».	1
14 15 16	Үтелгәндәрҙе ҡабатлау.	1 1 1
17	Йомғаҡлау.	1

9-сы класс

№	Дәрес темалары	Сәғәт һаны
1.	Үтелгәндәрҙе ҡабатлау	1
2	Художестволы әҙәбиәт - һүҙ сәнғәте. Әҙәби мираҫ	1

3	Башҡорт халыҡ ижады һәм уның традицион жанрҙары.	1
4	Ҡобайырҙар. «Урал батыр» эпосы – халҡыбыҙҙың рухи ҡомартҡыһы	1
5	"Иҙеүкәй менән Мораҙым" эпосы.	1
6	"Иҙеүкәй менән Мораҙым" эпосы.	1
7	Башҡорт ауыҙ-тел әҙәбиәте.Йырауҙар ижады.	1
8	Байыҡ сәсән.	1
9	Кластан тыш уҡыу. XX быуат һәм хәҙерге заман сәсәндәре.	1
10	Кластан тыш уҡыу.М.Иҙелбаев. Юлай улы Салауат	1
11	Башҡортостандағы боронғо һәм урта быуаттарҙағы ҡулъяҙма әҙәбиәт.”Йософ вә Зөләйха” (”Ҡисса-и Йософ”) дастан-поэмаһы.	1
12	XVI-XVIII быуаттар ҡулъяҙма шиғриәте.	1
13	XVI-XVIII быуаттарҙағы публицистика.	1
14	«Ҡуҙыйкүрпәс менән Маянһылыу»киссаһы.	1
15	«Буҙйегет» дастан-поэмаһы	1
16	XIX быуаттың икенсе яртыһында ижтимағи тормош,мәҙәниәт һәм әҙәбиәт..	1
17	М. Аҡмулланың тормошо һәм ижад емештәре.	1
18	М. Аҡмулла шиғриәтендә социаль мотивтар.	1
19	Аҡмулла-халыҡсан шағир..	1
20	Иншаларҙы анализлау.М. Өмөтбаевтың тормошо һәм ижтимағи эшмәкәрлеге.	1
21	М.Өмөтбаевтың публицистика һәм тәржемә өлкәһендәге эшмәкәрлеге.Ижадының әһәмиәте.	1
22	Р. Фәхретдиновтың тормош юлы һәм ғилми-ағартыу эшмәкәрлеге.	1
23	Р.Фәхретдинов. “Сәлимә” әҫәренең идея-проблематикаһы	1
24	XX быуат башында Башҡортостанда ижтимағи тормош,мәҙәниәт һәм әҙәбиәт.	1
25	Үтелгәндәр буйынса контроль эш.Тест	1
26	С.Яҡшығолов.Башҡорт ағаларыма хитап.	1
27	Закир Һаҙи. .Йыһанша хәҙрәт.	1

28	Ф.Сөләймәнов.Тимербай ҡурайсы.	1
29	М.Ғафуриҙың Беренсе рус революцияһы осорондағы ижады. “1906: йылдан 1907 йылға васыят”,”1907 йылдың яуабы”шиғырҙары .	1
30	М.Ғафуриҙың Беренсе донъя һуғышы йылдарындағы ижады.	1
31	Кластан тыш уҡыу.М.Ғафури “Ҡара йөҙҙәр” повесы. Художество методы. Реализм. Тәнҡитле реализм.	1
32	.Ш. Бабичтың тормош һәм ижад юлы.	1
33	Үтелгәндәрҙе ҡабатлау.	1
34	Үтелгәндәрҙе ҡабатлау һәм системалаштырыу.	1

ҠУШЫМТАЛАР

1-се ҡушымта

Ятлау өсөн һәм үҙ аллы уҡыу өсөн тәкдим ителгән әҫәрҙәр исемлеге

Перечень произведений для чтения наизусть и самостоятельного чтения

1.

8-се класс

Ятлау өсөн

1. «Аҡмырҙа сәсән менән Ҡобағыш сәсәндең әйтеше» (өҙөк).
2. Бикбаев Р. «Башҡортостан бында башлана» шиғыры.
3. Бикбай Б. «Ер» поэмаһы (өҙөк).
4. Ғарипов Р. «Урал йөрәге», «Аманат», «Уйҙарым» ҡобайыры.
5. Кәрим М. «Йәшәйһе бар» шиғыры.
6. Сәләм Ғ. «Шоңҡар» поэмаһы (өҙөк).

Үҙ аллы укыу өсөн

1. Ниғмәти Р. «Ағиҙел ярында» пьесаһы.
2. Кулибай С. «Күңелле хикәйәләр» йыйынтығы, «Яҙһылыу» шиғыры.
3. Бикбай Б. «Тере шишмәләр» повесы.
4. Кәрим М. «Оҙон-оҙаҡ бала саҡ», «Ярлыҡау» повестары.
5. Биишева З. «Уйҙар, уйҙар…» повесы, «Мөхәббәт һәм нәфрәт» драмаһы.
6. Кейекбаев Ж. «Туғандар һәм таныштар» романы.
7. Хамматов Я. «Башҡорттар китте һуғышҡа» романы.

8. Атнабаев Ә. «Тыуған тупраҡ» шиғыры, поэтический сборник «Мөхәббәт юлы» шиғри йыйынтығы.
9. Сафин Р. «Яҙҙар көтәм» шиғри йыйынтығы.
10. Рәхимғолова Ф. «Тамсылар йырлай» шиғри йыйынтығы.
11. Хәкимов Ә. «Ҡош юлы» романы.
12. Айтматов С. «Беренсе уҡытыусы» повесы.
13. Вәлиди А.-З. «Хәтирәләр».
14. Ибраһимов Ғ. «Кинйә» роман-трилогияһы.
15. Мусин Н. «Мәңгелек урман» роман-дилогияһы.
16. Нәжми Н. «Атай йорто», «Трафтар» шиғырҙар, поэмалар.
17. Ғарипов Р. «Минең антологиям» тәржемәләре, «Алырымҡош менән Бирмәмҡош» һайланма әҫәрҙәре.
18. Дәүләди Ғ. «Матурлыҡ ғазабы» шиғырҙар, поэмалар.
19. Солтанов Й. «Ҡырҡбыуын» шиғырҙар, поэмалар.
20. Ғәли М. «Аҡ ямғыр», «Ҡояшлы шишмә» балалар өсөн шиғырҙар йыйынтығы.
21. Аралбай Ҡ. Поэмалар.
22. Бикбай Р. «Яҙмышым» шиғырҙар, поэмалар, «Һыуһаным, һыуҙар бирегеҙ!» поэмаһы.
23. Назар Х. «Асманға ашыу» шиғыри йыйынтығы.
24. Иҙелбаев М. «Декабрь йондоҙҙары» повесы.
25. Туғыҙбаева Ф. «Фатихамды бирәм һиңә» шиғыри йыйынтығы.
26. Ноғоманов Б. «Ыңғырашҡан ауыл» повесы.

9-сы класс

Ятлау өсөн

1. «Урал батыр» эпосынан өҙөк (Аҡбуҙатты тасуирлаған урын)
2. Юлаев С. «Яу», «Уҡ», «Егеткә» шиғырҙары.
3. Аҡмулла М. «Башҡорттарым, уҡыу кәрәк!», «Инсафлыҡ», «Тиһеңме?» шиғырҙары.
4. Бабич Ш. «Халҡым өсөн», «Кем өсөн?», «Салауат батыр» шиғырҙары.

Үҙ аллы уҡыу өсөн (һайлап алып)

1. Дәүләди Ғ. «Ҡоролтайға барам» шиғыры.
2. Игебаев А. «Яҙ башы», «Яңы йылға аҡ теләктәр » шиғырҙары.
3. Ҡотлогилдина З. «Игенсе» шиғыры.
4. Моратов А. «Башкортлоҡ» шиғыры.

5. Рафиҡов Б. «Эйәрләнгән ат» повесы.
6. Тапаҡов Х. «Бибинур улясэй» хикәйәһе.
7. Туғыҙбаева Ф. «Эй, яҙмышым минең!», «Аҡмулла», «Ҡыңғырау» шиғырҙары.
8. Хисаметдинова Р. «Әй бала саҡ» шиғыры.
9. Чанышева Ф. «Икмәк еҫе» шиғыры.
10. Шәрипов С. «Яҙмыш менән алыш».
11. Йосопов Т. «Кая ҡҫтөндә уйланыуҙар» шиғыры.
12. Яҡшыбаева Л. «Бәхетең үҙең менән» хикәйәһе.

Рус әҙәбиәте

1. Астафьев В. «Батша-балыҡ», «Ҡайҙалыр һуғыш бара...» повестары.
2. Бианки В. «Тәүге һунар», «Кем нисек йырлай?», «Ҡырмыҫҡа балаһы нисек өйөнә ашыҡҡан?», «Ҡоторған тейен» хикәйәләре.
3. Шукшин В. «Ҡайғы» хикәйәһе.

Туғандаш халыҡтар әҙәбиәте

1. Ғамзатов Р. «Туған тел» шиғыры.
2. Йәлил М. «Йырҙарым» шиғыры.
3. Дәрдмәнд. «Нурый менән Зәйнәб» хикәйәһе.
4. Йосопов И. «Ҡара бүрек хаҡында һүҙ» шиғыры.
5. Моҡанов С. «Минең республикам» шиғыры.
6. Туҡай Ғ. «Шүрәле» поэмаһы, «Иҫемдә ҡалғандар».
7. Хөсәин М. «Башҡорт теле» шиғыры.

Әҙәби портреттар

1. Абдуллин И. «Йөрәк менән шаярмайҙар», «Тиле йәшлек» драмалары.
2. Абдуллин И. «Ҡош юлынан барам» романы.
3. Аралбай Ҡ. «Таналыҡ тауышы» шиғыры, «Робағиҙар».
4. Байымов Р. «Сыбар шоңҡар» романы.
5. Бүләков Ф. «Ҡанатланып ос һин, Толпарым», «Шаймуратов-генерал» драмалары.
6. Ғәйетбаев Н. «Яр ситендәге йорт» драмаһы.
7. Ғиниәтуллин Т. «Тау артында ниҙәр бар?» повесы.
8. Ғәниева Т. «Ҡыпсактар», «Арҡайым» поэмалары.
9. Ғарипова Т. «Бөйрәкәй» роман-эпопеяһы.
10. Ибраһимов Ғ. «Кинйә» трилогияһы.
11. Атнабаева А. «Замандашым» поэмаһы.

12. Ғəли М. «Ҡояш еле», «Ҡыҙыл үләндәр» шиғырҙары.
13. Мусин Н. «Зәңгәртауҙа – аҡ болан», «Яралы кеше тауышы», «Таң менән сыҡ юлдарға» трилогияһы.
14. Назаров Р. «Таңды ҡаршылау», «Йөрәгемде һеҙгә илтәм» шиғри йыйынтыҡтары.
15. Рафиҡов Б. «Ҡараһакал» романы.
16. Таһирова Ә. «Йөрәк йәдкәре» шиғырҙар, сонеттар, тәржемәләр.
17. Туғыҙбаева Ф. «Эй, язмышым минең», «Аҡмулла», «Ҡыңғырау» шиғырҙары.
18. Хамматов Я. «Бөртөкләп йыйыла алтын», «Ҡаһарман», «Тыуған көн» романдары.
19. Хисамов Ғ. «Өсөнсө шартлау» повесы.
20. Шафиҡов Ғ. «Тарихи очерктар».
21. Юнысова Г. Һайланма əҫəрҙəр. 2 томда.
22. Йосопов Т. «Икмәк еҫе», «Йылдар сылбыры», «Алтын туҙан», «Усаҡ яна», «Ҡая өҫтөндә уйланыуҙар», «Ташҡын» шиғырҙары.

Учебно-методическое и информационно-ресурсное обеспечение

Учебная литература

1. Аслаев Т. Х., Атнагулова С.В. Сюжетные картинки для развития речи. Уфа: Книга, 1996.
2. Аудио-видео пособия по башкирской литературе. Уфа, 2005.
3. Башҡорт теле, башҡорт әҙәбиәте. Электрон дәреслектәр.7-9,10-11, педколледждар өсөн.
4. Габитова З.М., Тулумбаев Х.А. Электронный учебник. Башҡорт теле һәм әҙәбиәте.ru. Уфа, 2006.
5. Башҡорт теле (5-9) һәм әҙәбиәтенән 5-11) тест һорауҙары. И.Ә. Шарапов. Өфө, 2012.
6. Башҡорт телен һәм әҙәбиәтен заманса уҡытыу. Уҡытыусылар өсөн ҡулланма. М.И. Баһаутдинова, Г.Н. Йәғәфәрова. – Өфө: Китап, 2012.
7. Башҡорт теле һәм туған әҙәбиәт дәрестәрен үҙ-ара бәйләнештә уҡытыу. М.Б.Юлмөхәмәтов, Өфө, 2012.
8. Башҡорт теле, башҡорт әҙәбиәте. Электрон дәреслектәр. 7-9, 10-11, педколледждар өсөн.
9. Лирик әҫәрҙәрҙе өйрәнеү. Б.Б. Ғафаров. Өфө: Китап, 2012.
10. Әҙәбиәт уҡытыу методикаһы. Б.Б.Ғафаров. Өфө: Китап, 2012.
11. Башкирско-русский словарь пословиц и поговорок. Уфа: Книга, 1994.
12. Скороговорки, чистоговорки, считалочки. Составители: Исянгулова А.Ф., Давлеткулова Г.Ш. Уфа: Рабочая династия, 2008.
13. Журналы: «Учитель Башҡортостана», «Акбузат», «Аманат».
14. Упражнения для физминуток. Методические пособия. Составители: Исянгулова Ә.Ф., Давлеткулова Г.Ш. Уфа: Рабочая династия, 2008.
15. Русско-башкирский учебный словарь. Саяхова Л.Г., Ураксин З.Г. Уфа: Китап, 2001.
16. 8-9 синыфтар өсөн “Әсә теле” дәреслегенә методик күрһәтмәләр. Өфө: Китап, 2006.
17. Исҡужина Ф.С., Вәлиева Г.Д. Башҡорт телендә текст теорияһы һәм методикаһы. Өфө: Китап, 2011.
18. Псчин В.Ш. Телдең күркәмлек саралары. Өфө: Китап, 2003.
19. Әхмәтйәнов К. Әҙәбиәт теорияһы. 3-сө баҫма. Өфө: Китап, 2004.
20. Баһауетдинова М.И. Башҡорт телен һәм әҙәбиәтен заманса уҡытыу / Уҡытыусылар өсөн ҡулланма. Өфө: Китап, 2009.
21. Шарапов И.Ә. Башҡорт телендә тытыш билдәләре. Өфө: Китап, 2007.

22. Агишев И.М., Биишев Ә.Г. Башҡорт теленең һүҙлеге: 2 томда, Мәскәү, 1993.
23. Ураҡсин З.Ғ. Урыҫса-башҡортса һүҙлек: -2 томда, Өфө, Китап, 2005.
24. Ураҡсин З.Ғ. Хәҙерге башҡорт әҙәби теленең аңлатмалы һүҙлеге: Өфө, 2004.
25. Ураҡсин З.Ғ. Башҡорт теленең фразеологик һүҙлеге: Өфө, 2006.
26. Әхтәмов М.Х. Грамматика һүҙлеге: Өфө, 2007.
27. Әхтәмов М.Х. Антонимдар: Өфө, 2009.
28. Әхтәмов М.Х. Синонимдар һүҙлеге: Өфө, 2006.
29. Әхмәтов М.Х. Омонимдар (аҙаш һүҙҙәр) һүҙлеге. Өфө: Китап, 2005.
30. Ураҡсин З.Ғ.Башҡорт теленең фразеологик һүҙлеге. Яңыртылған, 2-се баҫма. Өфө: Китап, 2006.

Информационные ресурсы

31. Веб-ресурс для самостоятельного изучения башкирского языка «Интерактивный башкирский» // URL: https://bashlang.ru (дата обращения: 06.06.2022).
32. Детский обучающий интернет-портал «Балалар» // URL: https://balalar.org/ (дата обращения: 06.06.2022).
33. Мобильное приложение «СӘЛӘМ» // URL: https://bashlang.ru (дата обращения: 06.06.2022).
34. Мобильное приложение «Самоучитель по башкирскому языку» // URL:https://play.google.com/store/apps/details?id=com.bashkirteacher&hl=ur&gl=US (дата обращения: 06.06.2022).
35. Международная система дистанционного обучения башкирскому языку // URL: https: //region.bspu.ru/mod/page/view.php (дата обращения: 06.06.2022).
36. Мобильное приложение «Башкирский филворд» // URL: https://bashlang.ru (дата обращения: 06.06.2022).
37. Мобильное приложение «IQБАЛА БАШ» // URL: https://bashlang.ru (дата обращения: 06.06.2022).
38. Веб-ресурс «Онлайн башкирский язык» // URL: https://region.bspu/ (дата обращения: 06.06.2022).
39. Информационный портал Республики Башкортостан // URL: https://www.bashkortostan.ru/ (дата обращения: 06.06.2022).
40. Детско-юношеский телеканал «Тамыр» ГУП ТРК «Башкортостан» // URL: http: tv-rb.ru/ (дата обращения: 06.06.2022).
41. Русско-башкирский онлайн словарь // URL: http: huzlick.bashqort.com/ (дата обращения: 06.06.2022).

42. Башкирское издательство «Китап» имени Зайнаб Биишевой // URL: http: www.kitap-ufa.ru (дата обращения: 06.06.2022).
43. Культурный мир Башкортостана // URL: http: ebook.bashnl.ru (дата обращения: 06.06.2022).
44. Национальная электронная библиотека РБ // URL: http: ebook.bashnl.ru (дата обращения: 06.06.2022).
45. Башкирская энциклопедия // URL: http: www.bashenc.ru (дата обращения: 06.06.2022).
46. Самоучитель башкирского языка // URL: http: leph.bashedu.ru/publications/samouchitel.pdf (дата обращения: 06.06.2022).
47. Башкирские народные сказки // URL: http://skazkoved.ru/index.php?fid=1&sid=49 (дата обращения: 06.06.2022).
48. Башҡорт бейеү көйҙәре, йырҙары (Башкирские мелодии и песни) // URL: http:allmuz.org/melody (дата обращения: 06.06.2022).